

NEKA PITANJA POVALJSKE LISTINE*

LUJO MARGETIĆ
G. Carabino 11
HR 51000 Rijeka
margetic@pravri.hr

UDK: 930.22(497.5)"10/14"
94(497.5)(093)"10/14"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-05-02

Proučava se sadržaj Povaljske listine pa se nakon historiografskog uvoda ispituje važnija problematika, osobito pitanje opetovanog spominjanja ulaska u samostan Povljana Smolca i Poruge, zatim problem postojanje ropstva na Braču i značenje riječi *brašćik*.

KLJUČNE RIJEČI: *Brač, Povaljska listina, značenje riječi "brašćik", "po Koncu", "rab"*

Franjo Rački prvi je objavio Povaljsku listinu.¹ Već je on upozorio na to da se na prvi pogled čini kao da je taj dokument pisan 1885. god., no on je sastavljen 1250. god. Sastavio ga je "Ivan, kanonik prvostolne crkve spljetske", koji tvrdi da je tu ispravu vidio pisanu "u staru knigu".² Rački je napomenuo da je to naša najstarija "cirilicom pisana" isprava. Inače, nastavlja Rački, ćirilica je "inače običnija bila u istočnoj polovini našega naroda u zemljama istočne crkve".³ Pisana je u Poljicama, gdje se nalazio samostan "reda sv. Benka", tj. da je pripadao redu benediktinaca.

Što se pak tiče Povaljskog praga, Rački napominje da je posljednji opat "kamen koji je stajao uzidan nad vratima crkvine, prenesen u nutra i upotrijebljen za sjedalo".⁴

God. 1934. objavio je Ivan Ostojić rad u kojem je iznio mnoga zapažanja koja su problematiku bitno unaprijedila.⁵ On je, među ostalim, upozorio na problem riječi "brašćik"⁶ i istaknuo da ni latinski prijevod Povaljske listine ne zna što znači ta riječ. Ni Ostojiću ta riječ nije bila jasna pa je nagađao da ona možda dolazi od riječi "brati", tj. "boriti" pa bi se po njemu radilo o "nekoj vojničkoj časti". Ostojić je napomenuo da se u Povaljskoj listini redovnika najprije u 4. retku naziva zapadnim oblikom "koludar", a odmah nakon toga, "u razmaku od jednog retka" istočni oblik "kaluger".

Ostojić je sintagmu "po koncu",⁷ koja dolazi u sedmom retku Povaljske listine, protumačio da se taj izraz odnosi na "prostrani predio na istočnom kraju, vrhu ili koncu Brača" i usprotivio objašnjenima Vladimira Mažuranića i I. Bulića, po kojima bi bila riječ o "juridičkom terminu" te predložio uspješan i, smatramo, definitivni dokaz da je riječ o "imenu predjela".

* Koristim ovu prigodu da zahvalim kolegici Marti Jašo iz Arhiva HAZU na korisnoj pomoći i savjetima pri ovome radu.

¹ F. RAČKI, 1881, 197-210.

² F. RAČKI, 1881, 198.

³ F. RAČKI, 1881, 199.

⁴ F. RAČKI, 1881, 201. *Napomena*: U tekstu ovoga rada poluglas je zamijenjen apostrofom (izostavnikom), č s ja ili je u kurzivu, a kratica iznad slova verzalom.

⁵ I. OSTOJIC, 1934.

⁶ I. OSTOJIC, 1934, 32.

⁷ I. OSTOJIC, 1934, 35.

Ostojić je riječ "oklad", što dolazi u 9. retku protumačio: "Ne znamo mu sigurnog značenja, ali je veoma vjerovatno da je označavalo ograđeno i obrađeno zemljište, "ogradŷ".⁸

"Pristav" u 16. retku po Ostojiću je općenito "čovjek, određen od vlasti, da učini nešto", a u konkretnom slučaju ona bi značila "poručnik", tj. "stariji jedan kaluder, koji prima iskušenika pod neposredni svoj nadzor te ga upućuje i utvrđuje u tačnom ispunjavanju samostanskih pravila".⁹

Ovo je samo dio raščlambe i zaključaka Ostojićeve rasprave, jedne od najboljih na ovu temu.

Do iduće temeljitije raščlambe Povaljske listine trebalo je čekati blizu 30 godina. Tek godine 1962. objavio je Vrana rad u kojem se pozabavio osnovnim problemom je li na Braču i susjednom kontinentalnom području "ćirilica bila liturgijsko pismo, a staroslovjenski jezik liturgijski jezik".¹⁰ Vrana ističe da je pisar Povaljske listine splitski kanonik Ivan bio "čovjek latinske obrazovanosti", uostalom "isto kao i povaljski benediktinci".¹¹ Vrana naglašava da Ivan "nije ovjerio stari kartular niti ga prepisao, nego je na temelju starog kartulara sastavio ovjerovljenu listinu".¹² Vrana je dodao da "genetički" isprava ima tri dijela: 1) 1-33 redak, gdje se opisuje ono što se unosilo za vrijeme opata Ratka; 2) 33-48 redak, gdje je unijeto ono što je uneseno za vrijeme opata Ratka i 3) 48-52 redak, gdje se nalazi potvrda svjedoka Blaža i ovjera kanonika Ivana.¹³ Kao osobito važnu činjenicu Vrana ističe da se u Povaljskom natpisu opetovano koristi mladi oblik slova "u", tj. "8", dok se inače u to doba za slovo "u" upotrebljavalo "oy". Dodajmo da Vrana naglašava da se pisanjem slova "ћ" i "Ѣ" za glavne skupine "ja" i "je" u ćirilske spomenicima produžuje "glagoljska tradicija",¹⁴ i neke druge osobitosti koje su iz glagoljice prešle u ćirlicu, osobito slovo "Ѣ" za "ѣ".¹⁵ Ali, po Vrani to ne znači da bi grafija Povaljske listine nastala "isključivo pod utjecajem hrvatske glagoljice" jer se u toj listini još uvijek upotrebljava slovo "Ѣ", i to najčešće u osnovnom dijelu glagola "byti". Još je jači, nastavlja Vrana, utjecaj latinične grafije u pisanju poluvokala. On se piše slovom "i", a vrlo rijetko slovom "e". Iz toga proizlazi da su se slovom "i" pisala dva glasa, tj. "i" i poluglas "ѣ". Prema Vraninim raščlambama proizlazi da je inače poluglas "ѣ" postao ekvivalent i za slovo "Ѣ". Grafija je Povaljske listine uopće vrlo nejedinstvena. Vrana se pita proizlazi li to iz grafijskih osobina same Listine ili njezina predloška. Vrana čak dopušta mogućnost da je pisana djelomično latinicom, a djelomično ćirilicom.

Ukratko, po njegovu se mišljenju može dosta sigurno reći da samostan u Povoljima nije imao čvrste ni ćirilične ni glagoljske tradicije. To je zapravo bio "latinski samostan", kaluđeri su pisali ćirilicom "u saobraćaju s domaćim i susjednim omiškim knezovima i eventualno u internim administrativnim poslovima". Povaljska listina u svakom slučaju po Vrani ne pruža nikakvih podataka o tome da bi se u samostanu možda samo sporadično vršila liturgija "na staroslovjenskom jeziku".¹⁶

Svega dvije godine nakon Vranina rada pojavio se rad Valentina Putanca.¹⁷ Već sama ta činjenica upućuje na to da je najvjerojatnije riječ o neke vrsti odgovara Vrani na njegov rad i njegove teze. I to je doista tako. Ali put kojim je krenuo Putanec nije prihvatljiv. Naime, on je

⁸ I. OSTOJIC, 1934, 38.

⁹ I. OSTOJIC, 1934, 42.

¹⁰ J. VRANA, 1962, 201-218. Citat u tekstu nalazi se na str. 201.

¹¹ J. VRANA, 1962, 202.

¹² J. VRANA, 1962, 202.

¹³ J. VRANA, 1962, 203.

¹⁴ J. VRANA, 1962, 212.

¹⁵ J. VRANA, 1962, 212.

¹⁶ J. VRANA, 1962, 215.

¹⁷ V. PUTANEC, 1964, 101-109.

citirao Ostojića po kojem su na dan sv. Stjepana oko 1228. god. i župan Dragoslav i "sudija" Prvoslav obavljali svoje dužnosti "na vrečinu", što bi značilo na "urečen dan, ročište".¹⁸ Putanec ne vjeruje da bi se baš na taj dan, koji "u Povoljima nije bio nikakvi osobiti blagdan, slučajno našle sve otočke vlasti: knez, župan, sudac, dva brašćika i još svjedoci".¹⁹ Putanec nastavlja: "Sve postaje jasno ako se ovo mjesto restituira kao: "se by na dn' stago stepana na V. Re. Č i Nu. tj. na dvě ste tisuća i pedesetu. Ako uzmemo da je i samo početno čitanje ovoga pasusa neobično i prema tome krivo, možemo restituirati i u: na Č. V. Re. i Nu., tj. č = tisuća, v. = dve, r = sto, n. = pedeset, izlazi: na tisući dvě stě i pedesetu". To bi po Putancu bila besmislica jer reambulaciji je nazočan "opat Stanimir, a prijepis traži opat Ivan (1250.!)". Očito je i ovdje po Putancu došlo do krivog čitanja *n* za *k* (*n*. = 50, *k* = 20), što bi značilo da se reambulacija dogodila 1220. god. Dakle, sve po Putancu, tekst treba restituirati u: "se by na dn' stago stepana na č. v. re. i ku", dakle god. 1220. Drugim riječima, po Putancu ne postoji ni apelativ *urečin* ni toponim *Vrečin*, već je riječ o godini 1220. Iz toga Putanec izvodi zaključak da je taj dio kartulara pisan bosančicom "jer je nevjerovatno da bi NAURECINUM poteklo iz latinskog datiranja". *Naurečinu* po Putancu "u svakom slučaju" dokazuje da je reambulacija napisana bosančicom, da je bila prepisana latinicom i da je datacija u latinici bila prenesena uz oblik transliteracije, koju kasniji prepisivač više nije razumio".²⁰

Treba priznati da je svaki do nas doprli tekst dopušteno ispravljati. Ipak, pri tom treba biti vrlo suzdržljiv jer se u protivnome takvim postupkom može dokazati sve što se hoće.

Zašto se Putanec upustio u tako dalekosežno mijenjanje teksta? Smatramo da je očito kako je njegova namjera bila na neki način dokazati da su brački benediktinci bili glagoljaši koji su služili obrede na narodnom jeziku, tj. dokazati da su osnovne Vranine teze bile pogrešne. Zato je Putanec pokušao naći još poneki dokaz da se u samostanu glagoljalo. Taj dokaz, doduše "sitni", po njemu se nalazi u riječi *nābdar* u značenju "nadstojnik".²¹ Ta riječ bi odgovarala bračkom terminu *nāvdār* u značenju "čovjek na službi, koji nadzire težake", što bi po Posavcu "zabilježio Ostojić". Bračka bi riječ *navdar* dokazivala da su je upotrebljavali brački redovnici benediktinci pa je kasnije u obliku *navdar* prešla kao prežitek u težačku terminologiju.

Dodajmo ovdje da se Ostojić na Putančeve tvrdnje osvrnuo tek 1986. god. Po Ostojiću *nādar* (nekim bračkim mjestima *naudar*) nije uopće crkvena riječ niti je ona označavala čovjeka u službi Crkve, nego imućnijih zemljoposjednika. "Ne znamo od kada je ona na Braču niti jesu li je upotrebljavali brački redovnici. A da su je upotrebljavali, te da je ona i bila čisto zapadno crkvena riječ, nikako ne bi slijedilo da su zato brački benediktinci glagoljali ili služili obrede na narodnom jeziku."²²

Pišući svoj rad 1971. god., Olga Nedeljković se dosta oštro suprotstavila Vraninim tezama.²³ Vrana je isticao da su svi povaljski benediktinci svoju vještinu stekli "pišući latinske isprave i prepisujući latinske knjige";²⁴ oni su se ćirilicom služili "samo pri pisanju isprava";²⁵ oni nisu imali ni "čvrste ćirilske, a ni glagolske tradicije".²⁶ Nasuprot tomu, Nedeljković je dokazivala da je upravo ćirilska tradicija vidljiva već iz postojanja same Povaljske isprave i iz Povaljskog natpisa, nadalje da u tekstu isprave ipak postoje arhaički knjižni oblici kao *prežde*

¹⁸ I. OSTOJIĆ, 1934, 54.

¹⁹ V. PUTANEC, 1964, 105-106.

²⁰ V. PUTANEC, 1964, 106.

²¹ V. PUTANEC, 1964, 107.

²² I. OSTOJIĆ, 1986, 125-135. Citat u tekstu je na str. 131-132.

²³ O. NEDELJKOVIĆ, 1971, 199-212.

²⁴ J. VRANA, 1962, 202.

²⁵ J. VRANA, 1962, 205-206.

²⁶ J. VRANA, 1962, 215.

i da je notar kanonik Ivan posvjedočio da je "točno ispisao podatke iz kartulara".²⁷ Sve to po Olgi Nedeljković upućuje na to da je "kartular vjerojatno bio ispisan baš ćirilicom, iako nije isključeno da su pojedini stavci bili upisani i glagoljicom".²⁸

Cvitanić je 1976. god.²⁹ objavio rad kojim je obuhvatio problematiku Povaljske listine. On navodi da je u Povoljima koncem 9. ili početkom 10. stoljeća sagrađen glagoljaški samostan, koji je kasnije opustošen i napušten i koji je obnovio opat Ratko 1184. god. On je od kneza Brečka i ostale vlastele izmolio da se samostanu vrate zemlje koje su mu nekad pripadale. Tom je prigodom obnovljen samostan i uređen prema benediktinskoj reguli. U to je vrijeme kamenoklesar Radonja na gornjem pragu novih crkvenih vrata ćirilicom urezao natpis koji bi na današnjem jeziku glasio otprilike ovako: "Ja, majstor Radonja, sazidao sam ova vrata radi Gospodina Boga i da imam dijela u ovoj crkvi. I knez Brečko htio je biti dionikom crkve svetoga Ivana pa joj je dao zemlje po Koncu."³⁰ Taj natpis, u literaturi poznat kao Povaljski prag, bio je dakle nadvratnik samostanske crkve.³¹

Cvitanić je nakon toga tekst Povaljske listine dao uglavnom po Ostojiću.³²

U komentaru je Cvitanić istaknuo da mu "nije jasna služba braščika". Možda im je naziv odatle što su im predci stajali na čelu pojedinih bratstava kao rodovsko-plemenskih zajednica i možda su se brinuli za održavanje javnog reda i mira na području koje je nastanjivalo pojedino bratstvo. Možda se time označavala i kakva vojnička čast, ako je taj naziv nastao od staroga glagola "brati", što je značilo "boriti se".³³

Osobito je uvjerljivo Cvitanićevo tumačenje riječi "po Koncu". Cvitanić navodi mišljenje Vladimira Mažuranića³⁴ po kojem bi možda taj izraz bio neki pravni izraz, čije značenje danas točno ne znamo – i odbacuje ga jer ispravno smatra da je "Mirko Vrsalović³⁵ *nepobitno* (podcrtao L. M.) dokazao da se njime označavao predio otoka Brača". Cvitanić dodaje³⁶ da se zbog nedostatka zemljišnih knjiga "pokazalo potrebnim da svaki novi knez potvrdi samostanu vlasništvo onih zemalja, koje su mu još knez Brečko i župan Prvoš bili vratili".

Cvitanić spominje zanimljiv problem o pravnom značenju okolnosti da su osobe spomenute u Povaljskoj listini pod imenima Smolac i Poruga darovali samostanu svoja zemljišta. "Reklo bi se da se tu radi o jednostavnom darovanju, kao jednostrano obvezujućim ugovorom." Međutim, da je i tu riječ o ugovoru o doživotnom uzdržavanju (*vitalitium*), vidi se iz rekapitulacije zemalja (...) pri kraju Listine, gdje Smolac i Poruga kažu: "Hrani nas do smrti, a naši vinogradi i sve zemlje neka budu u crkvu sv. Ivana". Ali, po Cvitaniću se tu misli samo na Porugu,³⁷ jer Cvitanić nastavlja: "Za Porugu i sina mu već je vjerojatnije da su došli u samostan da budu njegovi zavisni seljaci, jer Porugine zemlje nisu bile bogzna kako prostrane i plodne", dok je po mišljenju Cvitanića Smolac u bračkim relacijama veleposjednik,³⁸ Cvitanić zauzima konačni stav da se u

²⁷ O. NEDELJKOVIĆ, 1971, 208.

²⁸ O. NEDELJKOVIĆ, 1971, 208. Usporedi i RJEČNIK *hrvatskoga ili srpskog jezika*, dio VII, obradio T. MARETIĆ, Zagreb, 1911-1916, 206, s. v. *nabdar*: "glavar, starješina, čovjek koji nad čim bdije". Dodaje se da riječ dolazi samo u 15-18. stoljeću.

²⁹ A. CVITANIĆ, 1976, 407-429.

³⁰ A. CVITANIĆ, 1976, 409.

³¹ A. CVITANIĆ, 1976, 409.

³² A. CVITANIĆ, 1976, 413-515.

³³ A. CVITANIĆ, 1976, 419.

³⁴ V. MAŽURANIĆ, 1908-1922, 522: "sa nejasnim značenjem" (prema ispravi iz 1250. god.) i "može značiti: zemlje, što ih vi držite po diobi ("po koncu" L. M.) vrvju, užem, koncem ili pak: po vrvi, tj. po porijeklu, per lineam sanguinis."

³⁵ M. VRSALOVIĆ, 1935.

³⁶ M. VRSALOVIĆ, 1935, 420.

³⁷ Nije li ovdje došlo do *lapsus calami* ("Poruga" umjesto "Smolac")?

³⁸ M. VRSALOVIĆ, 1935, 422.

oba slučaja radi "o ugovoru o doživotnom izdržavanju" s time da je samostan postao vlasnikom "tek nakon smrti onih koji su mu svoju zemlju ustupali".³⁹

Cvitanić spominje i osebujan slučaj Dragonje i Marije: "Oni su bili, vjerojatno kao braćni drugovi, sluge u gotovo ropskom položaju (u odnosu na svog gospodara Rašku: L. M.). Raška ih je oslobodila i dodatno obdarila jednim dijelom svojih zemalja." Po Cvitaniću oni su i "nadalje ostali raditi na toj zemlji kao koloni".⁴⁰

Cvitanić naslućuje da su zemlje prvobitno ždrijebom dodjeljivane pojedinim rodovima ili obiteljima.⁴¹ S druge strane, on upozorava na nove društvene odnose koji su "karakterizirani procesom feudalizacije"⁴² s time što u doba Povaljske listine "vlastela već čvrsto drže vlast u rukama".⁴³

God. 1987. u Bračkom je zborniku Josip Bratulić objavio svoj rad o pravnopovijesnim problemima u Povaljskoj listini.⁴⁴ On upozorava na okolnost, da su i slijednici kneza Brečka na funkciji kneza smatrali nužnim da ponovno potvrde svoju ispravu (tj. Povaljsku listinu), iz čega zaključuje da je ta darovnica bila "sporna".⁴⁵ Uz to, po njegovu mišljenju, svojom zemljom kao baštinom pojedinac nije mogao raspolagati "sasvim slobodno". Bratulić smatra da je na Braču u to vrijeme "proces infeudalizacije" bio vrlo napredovao i da je to čak "vidljivo iz svake odredbe u Listini".⁴⁶

Bratulić je istraživao i sadržaj sintagme "po koncu" i suprotstavio se u ovome radu već spomenutoj Vrsalovićevoj interpretaciji. Po Bratuliću je ta sintagma bila "neki termin, danas ne sasvim jasan". Po njemu kad su zemlje vraćene, "one više nisu 'po koncu' pa je tako i došlo da je taj postupak lako postao termin".⁴⁷

Bratulić je predložio i svoje tumačenje naziva "raba" za Mariju i Dragonju. One su bile vezane uz zemlju pa su se "iskupile".⁴⁸

Bratulić se zaustavio i na izrazu "brašćik". Taj pojam po njemu nije "jasan". U svakom slučaju, on se protivi Cvitanićevu objašnjenju da je brašćik bio "na čelu pojedinih bratstava", ali je i protiv Ostojićeve tvrdnje da bi osobe pod tim nazivom bile "delegirani, opunomoćeni članovi bratovštine". Bratulić dodaje da se taj naziv pojavljuje i inače "osobito u gradovima".⁴⁹

Razmotrimo glavno vrelo o ulasku u samotani dvojice Povljana, Smolca i Poruge, u Povaljskoj listini čitamo sljedeće:

I. (13) (...) I bješe se udal' človek' u mol'ster' sVETAgO Iona imenom' Smol'c', a reki "dohrani me s'm'rti' i moja dedi(na) (14) usa budi v' crkvo'. I to ego udanie pohuali knez' Miroslav' na t' dn' i župan' Vidoš'. I semu udan'ju S'mol'ca bješe (svje-) 15 doci Desislav' sn' Grubešin' i brat' ego Radoš' od G'mić', Pr'voslav' Nemana od' Kurosjem', Dragota od' Splješća- (16) n', Rade Kordianić' od' Rogosnice, Dobronja Zovidrug' Dukai. I zavede je sam' župan' Pr'voš' v' crk' i da mu pristava Petrihu (Nakon toga slijedi opširan popis darovanih zemljišta.)

(22) (...) Pride Poruga s' svojim' sinom' Tehoem' u crkv' sVETAGo (23) Ioana i bysta tu koludra i dasta selo svoe na Pražnicah' i vinogradi i zemle i vse dostajeine ino v ctkv' sVET&Go (Io-) (24) ana i byše tomu svjedoci knez' Sebenja i knez' Miroslav' i župan Dragoslav' i župan' Vidoš'.

³⁹ M. VRSALOVIĆ, 1935, 423.

⁴⁰ M. VRSALOVIĆ, 1935, 425.

⁴¹ M. VRSALOVIĆ, 1935, 425.

⁴² M. VRSALOVIĆ, 1935, 425.

⁴³ M. VRSALOVIĆ, 1935, 425.

⁴⁴ J. BRATULIĆ, 1987, 118-123.

⁴⁵ J. BRATULIĆ, 1987, 120.

⁴⁶ J. BRATULIĆ, 1987, 120.

⁴⁷ J. BRATULIĆ, 1987, 121.

⁴⁸ J. BRATULIĆ, 1987, 121.

⁴⁹ J. BRATULIĆ, 1987, 122.

II. (45) (...) Pridosta dva človeka u mol'st'r' sVETAGo Ioanna imenem' Poruga (...) (46) Smol'c' i rjesta opatu Rad'ku, "dohrani na s'mr't' na naju, vinogradi i zeme (!) v'se budite v' crk'v' sVETAGa Ioanna i i prie je s' v' sim' svo(im').

Dakle, na tri različita mjesta Povaljske listine – približno u sredini (redci 13-16), redci 22-24 te redci 45-46 – spominje se događaj ulaska dvojice mještana iz Povelja u benediktinski samostan u Poveljima:

- 1) u redcima 13-16 Smolca,
- 2) u redcima 22-24 Poruge i
- 3) u redcima 45-46 Poruge i Smolca.

Smolčevo darovanje obuhvaća prilično velik broj zemljišta. Nasuprot tomu Porugino darovanje spominje samo selo na Pražnicama.

Od posebnog je pravnopovijesnog značenja opis ulaska u samostan Poruge. O njemu piše da je došao sa svojim sinom Tehojem, ali – u samostan je ušao samo Poruga. Bilo bi pogrešno tvrditi da je spomen Porugina sina slučajna usputna obavijest. Kao što smo na drugom mjestu objasnili,⁵⁰ pravo na obiteljsku imovinu (*ius hereditarium*) "pripada svim nepodijeljenim članovima obitelji" pa "pojedini član obitelji ne može do diobe valjano raspolagati svojim udjelom". Čak "i nakon diobe nezastarivo rođачko pravo otkupa u znatnoj mjeri ograničava slobodu raspolaganja". Drugim riječima, Porugin sin bio je suvlasnik (da se izrazimo na nepotpuno adekvatan, moderan način) svih Poruginih nekretnina pa Poruga bez njegove suglasnosti nije mogao slobodno raspolagati svojom imovinom. Ali to je raspolaganje bilo moguće uz suglasnost suvlasnika. To je razlog zašto se spominje i Porugin sin i zašto se dodatno ističe da njih dvojica prepuštaju svu nepokretnu imovinu samostanu. Oni koriste dual "dasta". Tako je to ispravno shvatio i srednjovjekovni prevoditelj na latinski. Poruga i sin dali su svu *svoju* (*eorum*) imovinu.

Spomenimo ovdje još jednu neobičnost teksta. Čemu je uopće bilo potrebno dva puta spominjati ulazak Smolca i Poruge u samostan, prvi put u redcima 13-24, a drugi put u redcima 45-46? Ovaj drugi upis ujedno je i zadnji samostanski upis stjecanja nekih zemljišta jer nakon toga upisa dolazi završna klauzula: "Se by na dn' sVETAGo Stepana na vrečinu itd." i ovjera točnosti prijepisa nekog Blaža kojemu su ispravu pročitali biskup Mikula, knez Vlaščina, župan Čepnja (u tekstu isprave: "Čep'na") i sudac Luka. Ovaj je drugi upis u redcima 45-46 posve suvišan jer ne dodaje nikakve nove obavijesti. Neobičnost je to veća što je pisar već vidio da će mu ponestati prostora na preostatku kože na kojoj je pisao, odnosno, kako kaže Ostojić: "Slova su prema svršetku manja i reci sabijeni, jer je prepisivač htio da mu sve stane na jednu stranu kože". Ako je to tako, onda je pogotovu čudno čemu je trebalo upravo pri kraju teksta dodavati već ranije spomenuti događaj: "Pridasta dva človeka u mol'st'r' sVETAGo Ioanna imenem' Poruga (i) Smol'c'" itd.? Jedini mogući odgovor bio bi da je čitav tekst isprave bio pripremljen od sastavljača isprave, kanonika Ivana, i predan prepisivaču zajedno s kožom na koju je ovaj trebao prepisati tekst. Potpuno pripremljeni rukopis koji je trebalo prepisati, preuzeo je prepisivač i sve do približno dvije trećine prepisivanja nije ni pomišljao na to da mu veličina kože ne bi bila dovoljno velika. Kad je primijetio da se počeo opasno približavati kraju kože, počeo je sve više štedjeti na prostoru, tako da je zadnje retke pisao mnogo zbijenijim i manjim slovima.

Kao što smo već u prethodnom izlaganju mogli utvrditi, pojam "po koncu" još uvijek je ostao otvorenim u literaturi, osobito nakon analiza Josipa Bratulića iz 1984. Napomenuli

⁵⁰ L. MARGETIĆ, 1983, 5.

smo da je Bratulić bio mišljenja da je sintagma "po koncu" "neki termin danas ne sasvim jasan". Ipak, naše je mišljenje da je Vrsalović taj pojam uspješno objasnio 1952. godine,⁵¹ na što je, uostalom, još 1934. upozorio Ivan Ostojić. Prema ispravi od 31. kolovoza 1288. Desislav Vukoslavov mijenja svoje zemlje, zvane Ravanca "*po conzu iuxta terram Prodani cum omnibus suis pertinentijs circumstantijs et rationibus*" (na Koncu uz zemlju Prodana, i to sa svim svojim susjednim pripadcima i pravima). Ostojić je dao točnu definiciju Konca: "Kon'c' se zvao prostrani predio na istočnom kraju, vrhu ili koncu Brača."⁵² Smatramo da je Cvitanić imao potpuno pravo kad je to bez ikakva kolebanja prihvatio.

Možda se najzanimljiviji problem Povaljske listine sastoji u položaju *raba*. O njemu se izvještava u redcima 33 i 34.

Evo najprije teksta retka 33: "Pride Maria raba Raškina (u tekstu pogriješno Raščina) Iskupiv' se i dala jej (u tekstu: je) bješe gospo- (34) ja v'sega svoega četvr'tu čest' i da ju mol'stjer' sVETAGo Ioania u Paulah'".⁵³

Tekst nastavlja: "By Dragonja u Raš'ke i da mu četvr'tu čest' od' vse- (35) ga svoega I da Dragonja i Maria vse u crkv sVETAGo Ioania."⁵⁴ Nakon toga nabrajaju se Marijine i Dragonjine darovane zemlje.

Kakav je društveni položaj "raba"? Ostojić tumači tu riječ "ropkinja, sluškinja",⁵⁵ poziva se na rad B. Petranovića O robstvu po srbskim spomenicima i štatutima prim. dalm. gradova.⁵⁶ Ostojićevo tumačenje je nedovoljno jasno. Pravi ponor društvena položaja dijeli "ropkinju" i "sluškinju". Ni Cvitanićeva raščlamba ne pomaže mnogo. On smatra da su Dragonja i Marija bili, vjerojatno kao bračni drugovi sluge u gotovo ropskom položaju u Raške. Raška ih je oslobodila takva položaja i k tome obdarila jednim dijelom svojih zemalja pa su upravo te zemlje oni darovali samostanu.⁵⁷ Po Cvitaniću treba pretpostaviti da su oni i nadalje ostali raditi na toj zemlji kao koloni (...). Dragonja i Marija, baš zbog njihova prijašnjeg veoma niskog društvenog položaja, nisu imali hrabrosti uvjetovati predaju zemlje samostanu vlastitim uzdržavanjem pa su imovinu odmah bezuvjetno predali samostanu u vlasništvo. Prema tome, položaj takvih kolona je gori negoli onih koji su postali koloni samostana na temelju ugovora o doživotnom uzdržavanju, barem formalnopravno, jer bi po ugovoru o doživotnom uzdržavanju samostan bio dužan brinuti se za egzistenciju onoga koji mu je ustupio zemlju, čak i kad taj ne bi radio.

Cvitanić se zaustavio na tvrdnji da su Dragonja i Marija bili "sluge u gotovo ropskom položaju". Već te lapidarne Cvitanićeve riječi upućuju na to da su Dragonja i Marija pripadali, u pravnom i društvenom položaju, staležu serva, tj. osobama koje nisu bile ni robovi ni slobodne osobe. O položaju serva podrobno smo i opširno pisali u našem radu iz 1991. god.

Ovdje će biti dovoljno da istaknemo glavne značajke društvenog položaja serva:

"zemljovlasnici prvotno su obrađivali zemlju besplatnom radnom snagom. robovima u srednjovjekovnom smislu riječi (vidi Lučić, Agrarnoproduktivni odnosi, 68) i da bi razvoj tekao: servus-liberticius-laborator liber (n. dj., 71) te da bi jedna od osnovnih značajka razvoja bila u tome da je vlastelin pretvarao serva u slobodnog čovjeka (N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku)."⁵⁸

⁵¹ M. VRSALOVIĆ, 1952, 284-285.

⁵² I. OSTOJIC, 1934, 35.

⁵³ I. OSTOJIC, 1934, 35.

⁵⁴ I. OSTOJIC, 1934, 58.

⁵⁵ I. OSTOJIC, 1934, 58.

⁵⁶ I. OSTOJIC, 1934, 58.

⁵⁷ A. CVITANIC, 1976, 425.

⁵⁸ L. MARGETIC, 1991, 59-103.

Smatramo da je korisno i čak neophodno dodati ovdje nekoliko širih pravnopovijesnih napomena.

Dok po klasičnom i postklasičnom rimskom pravu rob nije mogao sklopiti valjani brak, to je u kasnijem razvoju rimsko-bizantskog braka došlo u tom smjeru do bitne promjene, jer je Lav VI. Mudri u svojoj Noveli 101 priznao brak među robovima, a u Noveli 100 propisao da u braku između slobodne osobe i roba treba ili supruga-roba osloboditi (uz odštetu vlasniku) ili supruga-slobodnu osobu dodijeliti kao roba vlasniku drugoga bračnog druga. U langobardskom pravu već je Liutprand u 8. stoljeću odobrio brakove među robovima. To je kapitulatom Karla Velikog odobreno na pomalo nejasan način. *Expositio* uz taj Karlov kapitulat koja se nalazi u *Liber Papiensis* (11. stoljeće) interpretirala je to tako što je dopustila poništenje braka između robova raznih gospodara, ako nije bilo odobrenja sa strane vlasnika. Tek je papa Hadrijan IV. 1155. god. priznao i takve brakove, ali u praksi to priznanje nije prihvaćeno jednodušno. Dodajmo, isti je papa izričito odredio:

neque liber neque servus est a sacramentis ecclesiae repelendus.

Nasuprot tome, svjetovno je zakonodavstvo bilo još od Langobarda nesklono priznavanju brakova između slobodnih i robova, pa čak i između slobodnih i haldija. Poznato je da je Rotarijev propis koji je načelno važio još u 11. stoljeću, određivao:

si servus liberam mulierem (...) ausus fuerit sibi in coniugio sociare, animae suae incurrat periculum,

tj. "ako se serv drzne pridružiti u braku slobodnu ženu, izlaže se opasnosti da ga se osudi na smrt."

Vratimo se Dragonji i Mariji. Oni doista nisu ni robovi ni slobodni, oni su, kako to dobro kaže Cvitanić, "u gotovo ropskom položaju". Ako tome dodamo da se najviše sačuvanih vijesti o servima može naći u Supetarskom kartularu,⁵⁹ proizlazi da sve govori u prilog našoj tezi da su Dragonja i Marija imali društveni položaj serva.

Ovo, dakako, ne znači da u Dalmaciji nije bilo robova. Dovoljno je podsjetiti na Trogirski statut po kojemu "ako bi netko u gradu htio kupiti za trajno (*in perpetuum*) roba ili robinju (*servum vel ancillam*), neka ga kupi bilježničkom javnom ispravom (*cum carta notarii*). Ako ne bi imao javnu ispravu (*cartam*), i ako bi rečeni rob ili ropkinja htio pokrenuti spor pred sudom (*coram curia*), poklonit će se povjerenje (*adhibeatur fides*) robu ili ropkinji, a kupcu se nimalo neće vjerovati".⁶⁰

Ali nije li i ovdje ipak riječ o servu u smislu naših raščlambi?

Na kraju ovoga rada pokušali bismo raščlaniti značenje riječi "brašćik". O tome je u Bračkom zborniku br. 15 iz 1987. izneseno više kompetentnih mišljenja koja, čini se, ipak nisu dala konačan odgovor.

Moguš⁶¹ je riječ "braćik" uključio među apelative "biskup, brat, kaluger, kanunik, knez itd."⁶² i zaključio da "ovakve riječi označuju nosioca kakve javne službe ili pokazuju rodbinski odnos".

⁵⁹ V. NOVAK – P. SKOK, 1952.

⁶⁰ TROGIRSKI statut (*Statutum et reformationes civitatis Tragurii, Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalum*, vol. X, priredio Ivan STROHAL, Zagreb, 1926, 121) knjiga III, glava 52).

⁶¹ M. MOGUŠ, 1987, 113-117.

⁶² M. MOGUŠ, 1987, 116.

Bratulić⁶³ objašnjava istu riječ ovako: "Dok o knezu i županu imamo potvrde i u drugim ispravama, o brašćiku su podaci skromni te nije sasvim jasna njihova uloga u društvenom i političkom životu." Po Bratuliću su pogriješna ranija, Cvitanićeva i Ostojićeva, tumačenja te riječi. Po njegovu su mišljenju osobe uz koje se pojavljuje naziv brašćik "delegirani, opunomoćeni članovi bratovština, kakvih je u to vrijeme već bilo (očito je to iz drugih spomenika) na našoj obali, osobito u gradovima".⁶⁴ Šteta što Bratulić nije dao nešto potpunije objašnjenje. Ali, nezavisno od toga, nije jasno smatra li Bratulić da je spomen brašćika u Povaljskoj listini jedini. Naime kada Bratulić kaže: "Dok o knezu i županu imamo potvrdu i u drugim ispravama (...)", očekivalo bi se nastavak te rečenice " (...) dotle se brašćik spominje jedino u Povaljskoj listini". Nastavak rečenice kao da je u suprotnosti s njezinim početkom jer taj nastavak kao da pretpostavlja kako se brašćik ipak tu i tamo pojavljuje i u drugim vrelima, jer "o brašćiku su podaci skromni" kao da upravo to znače. Je li dakle spomen brašćika u Povaljskoj listini jedini ili ga ima i drugdje?

Čini nam se da je isto to pitanje postavila sebi i Dragica Malić.⁶⁵ Ona je napomenula da se u Povaljskoj listini nalaze mnoge već odavno udomaćene posuđenice, npr. *biskup*, *buñe* itd. Ali ona napominje da "veliku većinu leksema Povaljske listine čine riječi naslijeđene iz zajedničkog općeslavenskog temeljnog leksičkog fonda (...), među njima ima takvih kojima je tekst Povaljske listine prva ili čak jedina potvrda (...). Kako u njezinu popisu odavno udomaćenih riječi nema *brašćika*, nameće se misao da Malić vjerojatno upravo tu riječ smatra "jedinom potvrdom".⁶⁶

Šimunović⁶⁷ napominje da sredinom 13. stoljeća nije bilo moguće "izbjeci svjedoke, poput pristava, brašćika i sličnih instituta pučke slavenske navade".⁶⁸

Hercigonja⁶⁹ uz ostalo ukazuje na neke lekseme Povaljske listine koji se u istom ili vrlo blizom semantičkom značenju nalaze u staroruskom jeziku: "*dedić, družina, brašćik, pristav*" (...) *poruč'nik*" itd. On posebno ističe da će upravo to pomoći pri tumačenju nekih (još nedovoljno istraženih) naših termina (isp. npr. ruski pravosudni termin brat'sćina u odnosu na starohrvatsko brašćik' i sl.) i obratno.⁷⁰

Cvitanić⁷¹ se također požalio "da je još teže reći što je zapravo radio *brašćik*".⁷²

Razmotrimo gdje se u svezi s knezom, županom i sucem pojavljuje *brašćik*:

redak 2/3: Breč'ko knez' otokom', Pr'voš župan', sud'ja Desen', **brašćik** Pr'voslav';

redak 10/11: (knez pohvali) vrašćenie kneza Breč'kovo i župana P(r'vo)ša;

redak 24/25: svjedoci knez' Sebenja i knez' Miroslav' i župan' Dragoslav' i župan' Vidoš;

redak 25/26: (spor pred) županom' (...) svjedok **brašćik**' Restimir'

redak 47/48: svjedok' župan' Dragoslav' Č'rneha **brašćik**',opat' Stanimir' sudj'a Pr'voslav Restimir' **brašćik**;

redak 49: pisar pisao slušajući od) k'neza Vlaščina, od župana Čep'ne(!) od sud'e Luke;

redak 50/51: (u potpisu Ivana kanonika: po nalogu uz ostalo) kneza Vlaščina i župana Čeprenje i sud'ca Luke.

⁶³ J. BRATULIĆ, 1987, 118-123.

⁶⁴ J. BRATULIĆ, 1987, 122.

⁶⁵ D. MALIĆ, 1987, 84-101.

⁶⁶ D. MALIĆ, 1987, 99.

⁶⁷ P. ŠIMUNOVIĆ, 1987, 124-133.

⁶⁸ P. ŠIMUNOVIĆ, 1987, 129.

⁶⁹ E. HERCIGONJA, 1987, 66-77.

⁷⁰ E. HERCIGONJA, 1987, 67.

⁷¹ A. CVITANIĆ, 1987, 184-186.

⁷² A. CVITANIĆ, 1987, 185.

Zapaža se da se brašćik pojavljuje samo četiri puta. Njega nema ni među onima koji čitanjem kontroliraju tekst prepisivane isprave (redak 49) ni među onima koji daju nalog notaru da sastavi ispravu.

Očito je da je brašćik zapravo jedna vrsta glasnika, neposrednog izvršitelja pojedinih odluka.

Brašćik bi dakle odgovarao dužnosniku koji se u Splitskom statutu zove bukarij. Njegova je funkcija u Splitu opisana ovako:

"Bukariji koje kurija nekome odredi da bi ga uveli u posjed (nečijeg) vinograda, zemlje ili polja zbog potraživanja ili prava vlasništva, treba da dobiju tri solida od onoga koji traži posjed, ako budu osobno otišli izvan grada. Ako pak ne budu osobno otišli izvan grada, već budu, ostajući u gradu, nekoga uveli u posjed stvari, trebaju dobiti dva solida. A izvještaju samoga bukarija za vrijeme njegove službe kao i (izvještaju) o tome koga je uveo u posjed (i na čiji teret) treba vjerovati. Međutim, kad završi vrijeme njegove službe, ne valja bukariju vjerovati više negoli bi se vjerovalo bilo kojem drugom čovjeku."⁷³

LITERATURA

- BRATULIĆ, J., 1987. - Hrvatska pravna norma u Povaljskoj listini, *Brački zbornik*, 15.
- CVITANIĆ, A., 1976. - Pravnopovijesno značenje Povaljske listine, *Spomenica u povodu 500. obljetnice Dominikanskog samostana u Bolu*, Zagreb.
- CVITANIĆ, A., 1987. - Pravnopovijesno značenje Povaljske listine i Povaljskog praga, *Brački zbornik*, 15, Supetar.
- CVITANIĆ, A., 1998. - *Statut grada Splita*, III. znatno prošireno i tematski izmijenjeno izdanje, Književni krug Split, Split.
- HERCIGONJA, E., 1987. - Povaljska listina i natpis Povaljskog praga u hrvatskoj kulturnoj i književnoj povijesti, *Brački zbornik*, 15, Supetar.
- MALIĆ, D., 1987. - "Staro" i "novo" u jeziku Povaljske listine, *Brački zbornik*, 15, Supetar.
- MARGETIĆ, L., 1983. - *Srednjovjekovno hrvatsko pravo, Stvarna prava*, Zagreb - Rijeka - Čakovec.
- MARGETIĆ, L., 1991. - O dalmatinskim servima (osobito agrarnim), *Rad HAZU*, 453, knj. XXX, Zagreb.
- MAŽURANIĆ, V., 1908-1922. - *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- MOGUŠ, M., 1987. - O vokabularu Povaljske listine, *Brački zbornik*, 15, Supetar.
- NEDELJKOVIĆ, O., 1971. - O ispravi kneza Brečka kao spomeniku jezične prošlosti na Braču, *Poljički zbornik*, 2, Zagreb.
- NOVAK, V. – SKOK, P., 1952. - *Supetarski kartular*, Zagreb.
- RAČKI, F., 1881. - Najstarija hrvatska cirilicom pisana listina, *Starine*, 13.
- OSTOJIĆ, I., 1934. - *Benediktinska opatija u Poveljima na otoku Braču*, Split.
- OSTOJIĆ, I., 1986. - Još o sadržaju i pismu Povaljskog kartulara, *Slovo*, 17.
- PUTANEC, V., 1964. - Tekstološki i jezični problemi u Povaljskom kartularu (1184-1250), *Slovo*, 14.

⁷³ A. CVITANIĆ, 1998, 431-437.

RJEČNIK *hrvatskoga ili srpskog jezika*, dio VII, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1911-1916.

TROGIRSKI *statut (Statutum et reformationes civitatis Tragurii, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium)*, vol. X, priredio I. STROHAL, Zagreb, 1926.

ŠIMUNOVIĆ, P., 1987. - Povlja u doba Povljanske listine i Povljanskog praga, *Brački zbornik*, 15, Supetar.

VRANA, J., 1962. - Kulturnohistorijsko značenje Povaljske listine iz god. 1250., *Filologija*, 3.

VRŠALOVIĆ, M., 1935. - Riječ Konac u izvorima sa otoka Brača, *Obzor*, 23. XII.

CERTAIN QUESTIONS ABOUT THE POVLJA CHARTER

SUMMARY

The contents of the Povlja Charter are analyzed, and after the historiographic introduction, more important topics are examined, particularly the question of the repeated mention of entrance to the monasteries of Povljana Smolaca and Poruga, the problem of the existence of slavery on the island of Brač, and the meaning of the word "brašćik".

KEY WORDS: *Brač, Povlja Charter, meaning of the word "brašćik", "po Koncu", "rab"*